

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

de skulle innebära vissa eftergifter åt en mer traditionell Strindbergssyn. Men Lagercrantz har svårt att ta allt detta på riktigt allvar. Han återkommer ständigt till sin fixa idé: allt som hör livet och livets kamp till fungerar till slut bara som motiv för dikt.

»Alltså, där skiljas vi . . .» Det finns naturligtvis vid sidan av denna kardinalfråga moment i Lagercrantz framställning som jag finner diskutabla. Den gamla tröttsamma idén om Strindbergs latenta homosexualitet, grundad på psykoanalytiska skenbevis hör dit (s. 261). Det lika gamla och tröttsamma Heidenstamföraktet, manifesterat i ett skruvat resonemang om att Levertin och inte den obetydliga Heidenstam skulle vara huvudfienden i Strindbergsfejden likaså (s. 437 ff.). Jag förstår inte hur man kan hävda – Lagercrantz är inte ensam om det – att Strindberg »i själva verket» aldrig överger sina radikala idéer (s. 185). Efter skilsmässan vägrade han sannerligen inte att betala underhåll för sina älskade barn (s. 269). Under dessa ekonomiskt katastrofala år skickade han pengar så ofta han kunde och ökade successivt sitt understöd, så att det för perioden 1896 till mars 1900 uppgick till den avsevärda summan 14 375 finska mark. Uppgiften finns i brev till Karl Staaff 22/3 1900 och kan verifieras.

Men detta och annat är detaljer. Bortsett från mina grundläggande invändningar finner jag mycket att beundra i Lagercrantz verk. Det överlägsna journalistiska handlaget, den livfulla skildringen av de miljöer i vilka diktaren rör sig och av de människor som omger honom, det perfekta urvalet av belysande brevcitat, de spontant flödande litterära associationerna. Att Strindbergs produktion blir ytterst ojämnt belyst är visserligen sant; flera av de stora mästerverken bara skimtar förbi, andra nämns över huvud taget inte. Lagercrantz är dock ursäktad: boken är avsedd att vara en levnadsteckning, inte en motsvarighet till Lamms stora monografi. Man skulle önska att hans bästa egenskaper som skribent kunde få komma mera till sin rätt i en annan bok, en bok helt ägnad Strindbergs diktning.

*

Sedan min anmälan skrevs, har Olof Lagercrantz hunnit publicera en svit korta *Eftertankar om Strindberg*. Det har blivit en liten luftig och angenäm volym, som innehåller spånor från det stora och enligt författaren plågsamt tunga arbetet med biografien. Flera av dessa anteckningar och impressioner är av hög valör, andra kan bli en smula substanslösa. Det gäller t. ex. om några reflexioner kring temat Mat och dryck – ett tema som får en långt rikare belysning i Sven Delblancs fina studie *Kärlekens föda i Stormhatten*. Till det mest värdefulla i Lagercrantz eftertankar räknar jag sidorna om Det döda barnet i Röda rummet. Den sammansatta stämningen i detta lysande kapitel ges en ny dimension, när man inser att det är Strindbergs aldrig direkt erkända samvetskval som här talar sitt tysta språk. En annan slående iakttagelse rör Strindbergs senare prosa. I exempelvis Karantänmästarens berättelser, framhålls det, är allt medvetet organiserat. »Det betyder att det inte längre står lika mycket mellan raderna som tidigare. Röda rummet är fylld av oförlösta spänningar. Där kan man hitta ting som Strindberg inte själv visste om, medan i senare verk allt är styrt av en konstnär som nästan allt för väl behärskar sin konsts uttrycksmedel och i varje ögonblick vet var han

är.» Jag tror att en jämförelse mellan förslagsvis Svenska öden och äventyr och de egendomligt livlösa berättelserna i Historiska miniatyrer skulle kunna bekräfta Lagercrantz tanke.

Om någon eftertankens kranka blekhet vittnar inte den nya boken. Lagercrantz försvarar energiskt sina positioner i biografien mot den delvis beska kritiken och håller fram ytterligare några välfunna citat som stöd för sin tolkning. Strindberg är ju i detta avseende ett ytterst tacksamt forskningsobjekt; nästan alla uppfattningar går att verifiera med slagkraftiga belägg. Jag skall inte fortsätta polemiken. Det förhåller sig väl så att den kritik från »vetenskapligt» håll som irriterar Lagercrantz till inte ringa del beror på den anspråksfullhet med vilken hans bok lanserats och den apoteosering han utsätts för av på strindbergforskningens område okunniga beundrare. Ett svårslaget rekord innehar numera den recensent i DN – var annars? – som meddelar oss vanliga dödliga att det är nu först som Strindberg har kommit hem från »deportationen». Vad småpojkar som Olof Molander, Martin Lamm, Alf Sjöberg, Ingmar Bergman och hela raden av kvalificerade forskare har pysslat med under ett drygt halvsekel kan vi stryka ett streck över. Först nu är frälsaren uppstånden. Åren av tystnad och förmörkelse är till ända. Den deporterade är äntligen hemma. Amen.

Hans Lindström

Jean-François Batail; *Le mouvement des idées en Suède à l'âge du bergsonisme*. (Bibliothèque Nordique, 5.) Lettres Modernes Minard, Paris 1979.

Det är svårt att ge en föreställning om vad Jean-François Batails mäktiga lärdomsverk – 413 sidor digert och tryckt med liten stil – går ut på. Till en del beror det på att boken handlar om så mycket, till en del beror det på att ämnet med förlov sagt är en smula diffust. Boken behandlar inte Bergsons inflytande i Sverige, om nu någon skulle tro det. Den behandlar åtminstone inte enbart detta. Den handlar heller inte om Bergsons mottagande i Sverige, fastän den uttömmar också detta ämne. Snarare har förf. föresatt sig att gripa över något vida mer storslaget och samtidigt mindre lättfångat: idéutvecklingen i Sverige under den period då Bergsons idéer blev aktuella i vårt land. Tanken bakom denna uppläggning är följande. Man begriper knappast, hur »tänkesättet Bergson» blev aktuellt i Sverige, med mindre än att man lär känna den svenska tankemiljön och vad man kunde kalla det svenska sättet att tänka. Dessa företeelser kan te sig kuriösa eller nästintill exotiska för en fransman och hans franska läsekrets. Men det finns skäl att undersöka dessa ting, bl. a. därför att svenskarna själva verkar så ointresserade av saken. Våra filosofihistoriker eller lärdomshistoriker har skamligen försummat det svenska tänkandet, varför ofta inte ens högt bildade svenskar vet vad Boströms eller Vitalis Norströms filosofi går ut på. Och frågan är om ens högt bildade litteraturhistoriker hjälpligt kan redogöra för Geijers personlighetsfilosofi. Men framför allt är det inte lätt att begripa, hur »tänkesättet Bergson» förvandlas, förändras, försvenskas – och därmed i viss utsträckning förvanskas! – när det överförs på svensk botten, om man inte vet hur svenskarnas eget tänkesätt var beskaffat, innan Bergson kom in i bilden. Man måste alltså först studera de svenska

idéferment, som banade väg för – respektive utgjorde hinder för – Bergsons filosofi, innan man kan få en djupare uppfattning om Bergson-reception och Bergson-inflytande i Sverige.

Det finns mycket som talar för den uppläggning som Battail valt. Men helt naturligt har ämnet därmed också blivit en smula luddigt i kanterna, oprecist i centrum och i somliga ögonblick nästan gränslöst. Ty vad menas egentligen med det typiskt svenska sättet att tänka? Är det typiskt svenska tillfinnandes överallt i den svenska tanke-traditionen? Eller bara på sina ställen? – Redan kronologin anställer problem. Gränserna för undersökningen borde, om man är riktigt sträng, vara åren 1907 och 1914. Ty Bergsons idéer började tränga in i vårt land efter år 1907, då John Landquist och Sigfrid Siwertz – som det brukat heta i litteraturhistoriska handböcker – satt vid Bergsons fötter i Collège de France i Paris. (Battail visar, att de sällan ens såg Bergsons fötter, eftersom så många mondäna damhattar skymde utsikten vid societetsföreläsningarna i Collège de France. Däremot läste de girigt och diskuterade flitigt Bergsons skrifter.) Och den riktigt stora vågen av Bergson-beundran i vårt land börjar ebba ut, när första världskriget utbryter. Problemet är likväl att påfallande många författare, som intresserar sig för Bergson, gör det ända tills de dör. Battail följer dem troget in i döden, vilket kan betyda oskarpa tidsgränser framåt: Nathan Söderblom dör 1931, Algot Ruhe dör 1944, Gustaf Hellström dör 1953 och John Landquist dör 1974. Men ännu mer besvärande blir den oskarpa kronologiska gränsdragningen, när man upptäcker, att Battail inte upp-tar till behandling författare som påbörjar sin litterära bana så sent som på 1920-talet. Ändå finns det ju också bland dessa Bergson-läsare och Bergson-beundrare av verklig betydelse. Ett exempel får stå för många. Eyvind Johnson läste, enligt vad Stig Bäckman fastställt, *L'évolution créatrice*, *Matière et mémoire*, *L'Énergie spirituelle* samt *Introduction à la Métaphysique*, de tre sistnämnda i Algot Ruhes översättning. I hans romaner överflödar det av viktiga och högst påtagliga Bergson-reminiscenser och för hans människoskildring har Bergson betytt mer än de flesta. Men om detta har Battail inte ett ord att säga! I gengäld drar han in en mängfald författare och filosofer i undersökningen, som aldrig haft med Bergson att skaffa, alltifrån E. G. Geijer fram till C. J. Boström. Skälet till denna djupdykning i 1800-talets filosofi är förstås att förf. velat bilda sig en uppfattning om svenskarnas filosofi, innan Bergson började göra sig gällande. Ja, i själva verket skymtar redan från första början en tes som Battail successivt utbygger, nämligen att den personlighetsfilosofiska traditionen från Geijer över Boström fram till Landquist och Söderblom bildar själva kungslinjen i svenskt tänkande, intressant därför att den i regel är så lite intellektuell och teoretisk men i gengäld så konsekvensrik på det praktiskt-politiska och sociala livets område och framför allt betydelsefull därför att den så tydligt banar väg för »tänkesättet Bergson». Närhelst en skribent fördjupat sig i Geijer, finns det förutsättningar för en välvillig anam-melse av Bergson. Man ser det hos Landquist, hos Söderblom och många andra. Guds skapande i historien försökte Geijer urskilja. Bergson kallade det *évolution créatrice*. Intuition i motsats till det diskursiva förnuftet framhävde Bergson som människans viktigaste kunskapsorgan, egentligen var Geijer på väg åt samma håll i sin

kunskapsteori. Sinnet för nyskapande, för andens suprema-ti över materien, för personlighetens betydelse ägde den uppsaliensiske och parisiske filosofen gemensamt.

Men även om Battails ämne är omgivet av en dunkel nebulosa – vad som hör till ämnet är inte lätt att säga, eftersom nästan allting tycks höra till ämnet! – hindrar det inte att boken har en fast och god kärna. I förgrunden för undersökningen står ett antal fackfilosofer, idéebattörer och kritiker. I större eller mindre grad har de alla intresserat sig för Bergson, fördjupat sig i Bergson, tagit ställning till Bergson, antingen välvilligt eller avvissande. Främst bör nämnas John Landquist, som Battail ut-nämner till sin nyckelperson. Men därefter kommer Hans Larsson, Malte Jacobsson, Vitalis Norström, Torgny Segerstedt d. ä., Hans Ruin och Bengt Lidforss. Även teologen Nathan Söderblom tecknas i helfigur, liksom »Sveriges förste sociolog» – numera nästan bortglömd men på sin tid mycket inflytelserik – Gustaf Fredrik Steffen. Mer i periferin figurerar den trofaste Bergson-översättaren och Bergson-entusiasterna Algot Ruhe, men också t. ex. Jalmur Furuskog, Fredrik Böök och Gunnar Oxenstierna. Redan i den omständigheten att Battail anslår bokens första och största del åt detta kompani skönjer man en av författarens viktigaste teser. Det är inte, som många svenska litteraturhistoriker från Erik Hj. Linder till Christer Jacobsson gjort gällande, först och främst inom skönlitteraturen som ett viktigt och djupgående Bergson-inflytande framträtt i Sverige. Nog för att det existerar »des écrivains bergsonisants» och i andra delen av avhandlingen består förf. sina läsare en noggrann genomgång av Sven Lidmans, Ludvig Nordströms, Gustaf Hellströms och Sigfrid Siwertz författarskap. Även Elin Wägner finns med på ett hörn. Men med stor energi och, såvitt jag kan se, betydande framgång driver Battail tesen, att Bergson-inflytandet i skönlitteraturen har överbetonats. I fiktions-litteraturen sådan den skrevs under tio- och tjugotalen finns Bergsons filosofi vida mer »utspädd», försvenskad – och därmed svåridentifierad! – än vad fallet är i fackfilosofin, idédebatten och kulturkritiken.

Enligt en vida spridd schablonuppfattning har vi ju annars fått lära oss, att Bergson kom in i den svenska litteraturhistorien, när John Landquist och Sigfrid Siwertz besökte Paris 1907 och när Landquist utgav sin avhandling om Viljan. Bergson skulle ha varit en hävstång bakom den utveckling, som löper från sekelslutets trötta och pessimistiska dekadens till tioalets viljedyrkande aktivism och optimism. Battail ställer sig frågande till denna historieskrivning och anser, att den i varje fall behöver nyanseras. Var, undrar han, Sven Lidman en person av sådant djupsinne att han verkligen läste Bergsons krävande texter? Efter en omsorgsfull genomgång av Lidmans verk, från de dekadenta diktsamlingarna Elden, Pansippa och Källorna till romanerna Stensborg, Thure-Gabriel Silfverståhl, Köpmän och krigare, Carl Silfverståhls upplevelser och Tvedräktens barn, konkluderar han, att de säkra beläggen för ett Bergson-inflytande är få. Visst förekommer det yttranden av typen »livets princip är rörelse och inte vila», och visst vurmar Sven Lidman för handling och raska tag, på och utanför exercisfältet. Men sådana turer är i och för sig föga bindande bevis och vittnar snarare om Lidmans adelssvärmeri och allmänna uppslutning kring unghögerns idéer än om Bergson-intresse. För övrigt består det som sagts vara ett Bergson-

inflytande mestadels av tankar, som Lidman precis lika gärna kan ha hämtat från Nietzsche, från Vitalis Norström, från Jules Payot – vars bok *L'éducation de la volonté* han läste med förtjusning – eller från Jean-Marie Guyau – vars *L'irréligion de l'avenir* var ett stort namn för våra tionalister. Generellt vill Battail hos Sven Lidman urskilja en pessimism och ett ödesmedvetande, som redan tidigt varslar om hans religiösa omvändelse och som mycket litet harmonierar med Bergsons läror. Lidman är en krisernas, en förtvivlans och diskontinuitetens man, inte en förespråkare för »durée» och »élan vital».

Inte heller när Battail lägger Ludvig Nordström eller Gustaf Hellström under luppen, framträder ett tydligt Bergson-inflytande. Ludvig Nordström gör visserligen djärva kombinationer mellan Spencer och Bergson i sin totalism, men Battail håller honom inte för att vara ett filosofiskt huvud över huvud taget: beviset för hans virighet blir att han uppfattar Strindberg som en arvtagare till Christopher Jacob Boström (i en artikel i *Social-Demokraten* vid Strindbergs död). Hos Gustaf Hellström är situationen något mer komplicerad, och Battail gör en god genomgång av Petreus-serien, Snörmakare Lekholm, Kuskar m. fl. verk. Med utgångspunkt från *Det var en tjusande idyll* (1938) visar Battail, att Hellström grundligt missmint sig rörande kronologin för de första Bergson-kontakterna samtidigt som han – avsiktligt? – lyckats förblanda sin ytliga läsning av Bergson med sina mer djupgående intryck av John Landquists *Viljan*. Stabilast blir Bergson-linjen egentligen hos Sigfrid Siwertz, vars produktion kommenteras från *Galatians drömmar* (1905) till *Trådar i en väv* (1957). Redan i *Indiansommar* (1908) och *De gamla* (1909) finns det tecken till en uppgörelse med flänörfilosofin, och den stora vändningen kommer i *Märlarpirater* (1911), »une robinsonnade bergsonienne». I skildringen av Georg Schaléns utveckling spårar Battail tydliga reminiscenser av Bergsons filosofi, låt vara att den moraliserande framtöningen – också här – snarast bestyrker närheten till John Landquists doktorsavhandling om *Viljan*, en bok som Siwertz i egenskap av tredjeopponent vid disputationen i Uppsala haft goda möjligheter att bekanta sig med.

I dessa partier rörande skönlitteraturen arbetar Battail noggrant och kritiskt, även om han ibland överdriver svårigheterna att finna filosofi i skönlitteratur och därmed motarbetar sina egna syften. Men det är och förblir knappast i dessa avsnitt som avhandlingens tyngdpunkt ligger utan i genomgången av »teoretikerna».

Sin tes att Geijer-traditionen i svenskt tänkande banar väg för ett Bergson-inflytande belyser Battail med en mångfald exempel. Ett bildar John Landquist, vars insatser som forskare, kritiker och kulturdebattör förf. ägnar ett inträngande studium. Jag vet inte, om flertalet svenska bedömare skulle vara villiga att underskriva Battails om-döme om Landquists roll i svenskt kulturliv: »on cherchait en vain une personnalité plus centrale dans la vie culturelle suédoise». Men nog utövade Landquist, vid sidan av Vitalis Norström och Fredrik Böök, ett stort inflytande under första världskriget och försökte göra det, ännu när han under nazismens mörkaste år inträdde i ledningen för den pronazistiska tidningen *Aftonbladet*. Det kan vara sant, att Landquist uppvisar en fin behärskning av Bergsons idéer, alltifrån den grundläggande artikeln »Henri Bergson» i *Ord och Bild* 1911 fram till boken

»Henri Bergson, en populär framställning av hans filosofi» (1928). Tänkvärd är också synpunkten, att Landquist i Bergsons idéer finner bekräftelse på sin av Geijer inspirerade historiefilosofi och människosyn. Intuitionen blir, liksom hos Bergson själv, någonting principiellt artskilt från intelligensen. Men den avslöjar först och främst människan som social varelse. När intuitionen riktas mot det egna jaget, avtecknar sig människan som gemenskapsvarelse, ty »utan ett du, intet jag». Samtidigt bör man ha klart för sig, att inte alla skrifter av Landquist kan anses stödja tankegången. I boken om Geijer (i dess första version 1924) som jämte *Människokunskap* spelade en så stor roll när Landquist sökte professuren i teoretisk filosofi i Lund 1927–29 är det snarare så, att Landquist betraktar Geijer genom Bergsons glasögon. I varje fall var detta en huvudanmärkning i Adolf Phaléns sakkunnigutlåtande, när denne inkompetensförklarade Landquist. »Betänkligast synes mig vara, att förf. i Geijers 'historiska världs-åskådning', vars framställning i dess förhållande till Schelling och andra utgör det centrala i förf:s redogörelse för Geijers filosofi, vill återfinna sin egen särskilt på Bergsons lära om la durée réelle grundade uppfattning av det historiska skeendet», skriver Phalén (*Handlingar rörande tillsättandet av det lediga professorsämbetet i teoretisk filosofi vid universitetet i Lund 1927–29, Lund 1929, s. 271*) och söker i fortsättningen visa, att det är mycket underligt om Bergsons filosofi skulle föreligga redan hos Geijer. Men hur det nu än må vara i denna sak – trafiken i båda riktningarna antyder hur som helst att avståndet mellan Geijer och Bergson måste vara mycket litet i Landquists föreställningsvärld. Mer betänkligt förefaller det mig, att Battail överlag uppfattar Landquists framställningskonst som klar och övertygande, medan dennes kritiker utpekade som kortsynta felfinnare och ignoranter. När Phalén och Hägerström som sakkunniga inkompetensförklarade Landquist för Lundaprofessuren (Battail s. 32), rörde det sig ingalunda om något illasinnat angrepp från den analytiska filosofin i Uppsala. Det finns t.ex. material som bestyrker hur ingående Hägerström prövat begreppsklarheten i Landquists tänkande! Eftersom Battail i annat sammanhang gärna använder sig av otryckt material – så t.ex. återoppar han ett dedikationsexemplar av Malte Jacobssons »Henri Bergsons intuitionsfilosofi» (1911) till boströmianen Efraim Liljeqvist med Liljeqvists egna marginalanteckningar (s. 120) – vill jag nämna, att ett motsvarande exemplar som en gång ägts av Hägerström och som är försett med ymniga marginalanteckningar av Hägerström finns bevarat av John Landquists centrala arbete »*Människokunskap*» (1920). Det befinner sig nu i docent Gösta Anderssons ägo i Uppsala. Anteckningarna vittnar om att Hägerström nedlagt ett lovvärt arbete på att söka förstå Landquists till Heinrich Rickert anslutande tankegångar om »das Einmalige» i historien, om nödvändigheten att med intuitionens hjälp intränga i historiska personligheters medvetande för att förstå deras handlande etc. Men han finner, att Landquists begreppsapparat vid närmare skrutinering förlorar sig i dunkel och att det inte går att fasthålla, vad han egentligen vill ha sagt.

I detta sammanhang kan det vara frestande att antyda en motsättning i Battails principresonemang. När han tecknar den personlighetsfilosofiska traditionen från Geijer över Boström till nutiden, är det ett ledmotiv i hans framställning, att svenskarna överlag har en benägenhet

att bli suddiga i sin teoretiska filosofi. Gärna driver de intellektuella och rent teoretiska resonemang över i politiska eller sociala eller moraliska kategorier. Det är rentav *detta* som är det »typiskt svenska» i den svenska traditionen, något som i sin tur förklarar att politiserandet och moraliserandet så påtagligt breder ut sig i det moderna välfärds-Sverige, till förfång för tänkandet. Men när Battail påträffar just samma sorts överklivning från teori till politiskt-socialt tänkande hos John Landquist och upptäcker »det geijerska draget» hos Landquist, verkar det inte som om han längre vore hågad att tala om svagheter. Då förbyts plötsligt svagheterna i förtjänster. Landquist är t. ex. fördomsfri nog att ställa sig på Strindbergs och de progressiva krafternas sida i Strindbergs-fejden och tycks enligt Battail överhuvud taget förbli en pålitlig vänsterman. Och hos honom tar sig personlighetsfilosofin och historiespekulationen aldrig suddiga uttryck utan präglas endast av klarhet och finess. Vad man än må tänka om det intressanta resonemanget i övrigt – och värderingen av Landquist som teoretiker kan naturligtvis utfalla olika, beroende på vilken utgångspunkt man väljer – förefaller det, som om värnaden för Landquist här något fördunklat Battails egen logik. Antingen förhåller det sig inte så, att Geijers personlighetsfilosofi driver sina sympatisörer över i praktiskt-politiska och moraliska ställningstaganden och därmed fördunklar deras teoretiska klarsyn. Eller också förhåller det sig så. Och i det senare fallet bör tendensen rimligen bokföras som negativ, *också* när den går i dagen hos John Landquist!

Landquist-partierna (de är flera) innehåller eljest en mångfald intressanta och värdefulla synpunkter. Det samma kan sägas om avsnittet rörande en annan skribent, som gärna arbetar i skärningspunkten mellan Geijer och Bergson, nämligen Nathan Söderblom. Man fäster sig vid att Battail vid behandlingen av Söderblom så ofta åberopar Hjalmar Sundéns avhandling *La théorie bergsonienne de la religion* (1940) liksom ibland också dennes uppsats »Bergson en Suède» (1949) och Tor Andraes gamla Nathan Söderblom-bok (1931). Anmärkningsvärt nog försummar han däremot att dra in i diskussionen Bengt Sundklers på ett större material grundade, moderna och grundläggande arbete Nathan Söderblom. *His Life and Work* (Uppsala 1968). Sundklers framställning kunde nog eljest ha givit förf. ett säkrare underlag för bedömningen av Söderbloms Paris-år, Söderbloms relationer till Bergson, till Sabatier m. fl. franska tänkare liksom också av Söderbloms förankring i äldre svenskt tänkande och hans kyrkopolitiska ambitioner. I likhet med John Landquist, Vitalis Norström och Hans Larsson trädde Söderblom i brevförbindelse med Bergson. Förmodligen lärde han känna Bergsons skrifter redan under tjänstgöringen vid Svenska församlingen i Paris. Idéutbytet mellan de båda storheterna blev med tiden betydande. Söderblom kan antas ha spelat en roll, när Bergson år 1928 av Svenska Akademien tilldelades Nobelpriset i litteratur. Battail leker rentav med tanken, att Söderblom kan ha givit Bergson uppslaget till att skriva *Les deux sources de la morale et de la religion* (1932), utkommen först efter Söderbloms död. I alla händelser är det märkbart, hur Söderblom – med säker intuition för vad som rör sig i tiden – drar ut de religiösa konsekvenserna av Bergsons filosofi. I Religionsproblemet inom katolicismen och protestantismen (1910) märks denna strävan att »teologisera» Bergsons

idéer. Bergson uppfattas som en bekräftelse på att Söderbloms livs- och personlighetsmystik är giltig. Intuitionen t. ex. framställs som ett kännemärke för de mystikens genier, som Söderblom återfinner överallt i historien och som vittnar om att Gud finns. »La durée» utgör beviset på den sanna verkligheten, Guds existens. »L'évolution créatrice» är Guds fortgående uppenbarelse i historien, den aldrig avslutade och ständigt upprepade inkarnationen. I analysen av dessa bergsonska inslag i Söderbloms tänkande får Battails framställning en säker andhämtning, som vittnar om att materialet blivit verkligt bärigt. Samtidigt blir det evident, att det bergsonska tankegodset också här framträder i geijersk förpackning: i sista hand tar sig Guds uppenbarelse i historien det uttrycket, att människorna tar socialt ansvar för varandra och att kyrkan närmar sig fackföreningsrörelsen. Inte tillbakablickande eller kontemplativt klosterliv är vad Nathan Söderblom eftersträvar, men heller inte livsmystik enbart som biologisk företeelse, efter Haeckels och Ellen Keys monistiska modell. I den stora kamp mot positivismen som genomgår hela det svenska 1910- och 1920-talet, och i vilken Vitalis Norström och Nathan Söderblom var och en på sitt sätt är så livligt engagerade, blir Bergsons resonemang om materia och ande en viktig murbräcka.

Om Geijer jämnar vägen för Bergsons inmarsch på den svenska intellektuella scenen, vad utgör då i gengäld det stora hindret? Om man får tro Battail, är det något som inte kan sägas vara typiskt svenskt men däremot typiskt tyskt, nämligen ingenting mindre än Immanuel Kants filosofi. I viss mening kan det sägas, att Battails bok nästan lika mycket handlar om den kvadrojande kantianismen i svenskt tankeliv som om den framträngande bergsonismen. Under övliga hedersbetygelser inför den sokratiske vise, alltid lika tolerante och eftersinnande Hans Larsson, men under stilla klagan över dennes makaroniprova med dess svårgenomträngliga bildspråk och ständiga »konvergenssträvanden», frilägger Battail mycket övertygande skillnaderna mellan Hans Larssons intuitionsbegrepp och Bergsons. Det är lätt gjort, eftersom ju Hans Larsson ägnat en hel bok åt saken, »Intuitionsproblemet. Särskilt med hänsyn till Bergsons teori» (1912), men samtidigt svårt, eftersom Larssons framställning är så subtil. Efter att ha kontrolläst Battails referat och citat mot Hans Larssons egen text kan jag bara betyga, att förf. med all heder skilt sig från uppgiften. Sakligt och konkret fångar han den avgörande skillnaden i Larssons och Bergsons sätt att resonera: medan Bergson räknar intuitionen som en från intelligensen fristående och högre kunskapsform, vill Hans Larsson snarare se intuitionen som en högre form av intelligens, kännetecknad av sin »agilitet» och sin förmåga att i en syntes hålla samman vad som i ett diskursivt resonemang ter sig som skilda tankeräcker. Det är otvivelaktigt anslutningen till Kant – till platonismen och till Fichte dessutom – som hindrar Larsson från att fullt ut acceptera Bergson. Likartade förbehåll, tydligt inspirerade av Hans Larsson, finns i Malte Jacobssons »Henri Bergsons intuitionsfilosofi» (1911) och »Psykisk kausalitet» (1913), Vitalis Norströms »Tankar och forskningar» (1915), Hans Ruins författarskap alltifrån doktorsavhandlingen »Erlebnis und Wissen» (1921) till »Poesins mystik» (1935) och Bengt Lidforss viktiga diatrib mot Bergson, ingående i *Vetenskap och världsåskådning* (1917). Ännu hos Torgny Segerstedt d. ä. i »Det religiösa sanningspro-

blemet» (1912) urskiljer Battail en av Kant, Hans Larsson och Lunda-miljön inspirerad kritik av Bergson, låt vara att angreppet här – liksom hos Bengt Lidforss – i sista hand kanske mindre riktar sig mot Bergson än dennes svenske följeslagare Nathan Söderblom.

Det är självklart, att Battail här och var lutar sig mot svenska bearbetningar, när han företar denna framryckning genom den svenska terrängen. I framställningen av Hans Larsson är han synbarligen beroende av Reidar Ekners doktorsavhandling Hans Larsson om poesi (1962), liksom han i andra sammanhang flitigt brandskattar Erik Ryding, *Den svenska filosofins historia* (1959) på synpunkter. Och i fråga om personhistoriska uppgifter tycks han hämta all visdom i Svenska män och kvinnor, som om inga andra biografiska uppslagsverk fanns att tillgå! Man kan annars tycka att t. ex. Svenskt biografiskt lexikon någon gång kunde vara möjligt att använda. Och för en skribent som Torgny Segerstedt finns ju viktiga biografiska arbeten av både Estrid Ancker och Ingrid Segerstedt-Wiberg. I det väsentliga, nämligen den idéhistoriska analysen, tror jag likväl att Battail sett rätt. Ständigt och när Bergsons tidsuppfattning sätts i fråga, är det Kants lära om tiden som spökar. Att Bergsons första arbete, utgivet på svenska under titeln »Tiden och den fria viljan» (1912), hotade ett etablerat tankemönster i den svenska miljön, blir genom Battails undersökning dramatiskt tydligt. Sedan kan man hysa misstanken, att Harald Høffding – som också utgav sin Bergson-bok, »Henri Bergsons Filosofi. Karakteristik og Kritik» (Khvn 1914) – möjligen har betytt ännu mer än vad Battail vidgår, nämligen dels på det sättet att han riktat uppmärksamheten på Bergson men dels också underkastat honom kritik. Åtminstone hos Segerstedt men säkert också hos John Landquist och Hans Larsson betyder Høffding oändligt mycket som förebild och inspirationskälla. Harmonin mellan tro och vetenskap som han strävade mot och harmonin mellan vetenskap och personlighet har ju, när allt kommer omkring, varit eftersträfvade ideal under hela det skede i svensk idédebatt som markeras av namnen Vitalis Norström, Nathan Söderblom och – Henri Bergson.

Man skulle försumma ett viktigt perspektiv i Battails bok, om man till sist inte också framhävde hans envisa polemik mot ett i Sverige omhuldat synsätt: att Bergsons filosofi före, under och efter första världskriget gärna går hand i hand med konservativa idéströmningar och gynnar vad som i vårt land är bekant under namn som nationalism, försvarsvilja och ung höger. Bengt Lidforss var en av dem som tidigt förfäktade sådana synpunkter, och att hans motvilja mot Bergson i någon mån bottnar i hans antisemitism ändrar därvid ingenting i sak. Bergsons filosofi var, från Lidforss' utpräglat positivistiska, ateistiska och naturvetenskapliga utgångspunkter, en styggelse. Den var irrationell, den spelade religionen och den politiska reaktionen i händerna (s. 139 ff.). Liknande tankegångar förekommer hos Erik Hedén, som också han från positivistiska utgångspunkter (Spencer och Darwin) och socialistiska anklagar Bergson för att inte vara framstegsvänlig nog. Dennes utvecklingsbegrepp t. ex. är inte av den rätta sorten (s. 258 ff.). Ännu långt fram i tiden kan man i svensk forskning och debatt, menar Battail, spåra liknande tonfall. Bl. a. anför han exempel från Hjalmar Sundén och Herbert Tingsten, vilken alldeles för lättvindigt sammankopplar Bergson med Sorel och Barrès. Bergson blir i

detta perspektiv en irrationell tänkare, som gynnar traditionsbevararna, inte framstegets män (s. 246, 259). Enligt Battail är det högst tveklaktigt om denna åsikt generellt kan anses hållbar. Det låter visserligen säga sig, att Sven Lidman och Fredrik Böök tillhör aktivisternas skara. Men det är, som nyss konstaterats, inte så att Bergson kan ha inspirerat Lidmans aktivism av det enkla skälet att Lidman mycket litet bekantat sig med Bergson över huvud taget. Efter Battails genomgång av Fredrik Bööks kritiska och politiska produktion, blir det ovisst om ens konservatismens främste kritiker i sina djärva tankekombinationer mellan Barrès och Bergson egentligen kan sägas ha förstått Bergsons ärende. »En fait, il est fort peu philosophe», sammanfattar Battail lakoniskt (s. 250). I stället är Battail djärv nog att vända på steken. På fullt allvar driver han tesen, att de viktigaste bergsonisterna i Sverige endera aktivt stött arbetarrörelsen eller, alternativt, hyst vänstersympatier. Nathan Söderblom, fackföreningarnas trogne beskyddare och arbetarnas sympatisör, utgör ett exempel, menar Battail. Ett annat är den vid sidan av Landquist viktigaste introduktören av Bergson i Sverige, Algot Ruhe. Troget översätter Ruhe många av Bergsons verk till svenska. Lika trofast och trohjärtat – ty någon kritik yppar han aldrig! – återger han Bergsons tankar, framför allt i den vida spridda populariseringen »Henri Bergson. Tänkesättet Bergson i dess grunddrag» (1914). Men Ruhe är, konstaterar Battail, pålitlig socialdemokrat och skriver ömsom i Stormklockan och ömsom på sitt originella verk »Socialism och livsgladje» (1910), som på ett förunderligt vis lyckas förena Bergson med Marx, Lasalle, Bebel och Sorel (s. 70–72, 262–269). Ett annat tänkvärdt exempel utgör Gustaf Fredrik Steffen, den vetenskapliga sociologins pionjär i Sverige vars mäktiga bok »Sociologi» (publicerad åren 1910–11 och omfattande 787 sidor) underkastas en grundlig analys av Battail (s. 208–227). Också Steffen är vänsteranhängare, låt vara att han kritiserar Marx med hjälp av idéer hämtade från Bergson.

Vad bör man då tänka och tycka om denna politiska historieskrivning? För allt vad Battail lyckats mobilisera i form av goda exempel har jag inte helt och hållet låtit mig övertyga om bärkraften i hans resonemang. Det är, tycker jag, redan i sig anmärkningsvärt att en svensk humanist som Fredrik Böök etablerar förbindelse mellan Bergson och Barrès. Var det en tillfällighet eller bara ett missförstånd, frågar man sig? I alla händelser vet vi ju att ingen gav nazismen ett verkningsfullare stöd än just Fredrik Böök. Och hur är det egentligen med det stora exemplet John Landquist? I Battails framställning bibringas man närmast föreställningen att Landquist var en vänsterns man eller i varje fall en »progressiv» person. Men från att i seklets början ha tagit Strindbergs parti i Strindbergsfejden utvecklades ju Landquist efterhand i allt annat än progressiv riktning. Men sin uttunnade liberala humanism förenar han bekymmersfritt den starkaste sympati för Nazi-Tyskland. Under tiden maj 1932 till december 1935 var Landquist politisk redaktör i Aftonbladet. Han gav då liksom senare Hitler-regimen sitt aktiva stöd. Staffan Björck skriver härom i sin Landquist-artikel i Svenskt biografiskt lexikon: »Under en period stod han också politiskt i ledningen för tidningen utan några förutsättningar för denna roll. [– – –] I synen på det europeiska skeendet ledde han liksom många andra svenska bedömare

länge av de traditionella känslorna för Tyskland och mot Ryssland liksom av föreställningen om ett moraliskt och nationellt uppvaknande, vars förmodade idealitet fick ursäkta vissa förlöpnings. Landquists tredje hustru, som skrivit en klarsynt bok om sitt liv med honom, berättar hur makarna ännu 38 färdades runt i Tyskland utan att ana regimen verkliga natur. I den positiva inställningen till den tidiga nationalsocialismen visar Landquist i själva verket åter likheter med Böök, fastän han inte gav sin välvilliga hållning så ostentativ form och inte heller bevarade den så länge som denne.» I mångas ögon blev Landquist därmed en vederlike till Rütger Essén. I Ingemar Hedenius memoaruppsats Uppsala och Gunnar Oxenstierna (i: »I egen sak – och andras», 1976) berörs diskussionerna i Uppsala med nazisympatisörerna: »Vårt svar lät så barnligt: Studera Mein Kampf, lyssna på busens egna tal, läs Der Stürmer /.../ Nej, många orkade inte det /.../ Man ville hellre lyssna till vad tänkare som Rütger Essén eller John Landquist hade att förtälja än att använda egen iakttagelseförmåga» (s. 117f.) Med ett sådant exempel för ögonen brister, tycks det mig, Battails resenemang sönder och samman. Faktum är väl, helt enkelt, att Bergsons filosofi ibland ingår förbund med höger- och ibland med vänsterkrafterna och att det inte finns någonting i Bergsons eget tänkande som gör den ena förknipningen mer logiskt tvingande eller naturlig än den andra. Men här som eljest är det uppenbart, att Battails överdrivna beundran för Landquist vilsefört honom och kommit honom att överbetona Landquists filosofiska och politiska klarsyn.

Det kapitel som tycks mig svagast i Battails avhandling är slutligen det som gäller Bergson och den nya Uppsalafilosofin. Battail har redligen sökt bekanta sig med Hägerströms, Phaléns och Oxenstiernas begreppsanalytiska strävanden. Men uppgiften erbjuder stora svårigheter för en fransman som är uppfostrad i en helt annan tradition än den svenska. Mycket riktigt medger också Battail (s. 196), att han gått bet på uppgiften att redovisa Gunnar Oxenstiernas »Tids- och intuitionsproblemen i Bergsons filosofi» (1926), något som – underligt nog – inte hindrar honom från att slösa beröm över Oxenstierna som filosof. Man kan undra hur detta hänger ihop? Kanske ligger förklaringen i en gammal psykologisk lag som kan formuleras sålunda: det man inte helt och hållet begriper, frestas man lätt att skänka sin högaktning.

Överblickar man Battails arbete i stort, får man tillstå att hans panorama över Sveriges intellektuella liv under seklets första decennier är både stimulerande och imponerande. Inte många svenskar uppvisar en liknande behärskning av det svenska filosofiska stoffet, alltifrån Erik Gustaf Geijer fram till Anders Wedberg. Detta utesluter givetvis inte, att boken är behäftad med svagheter och fel. Jag har redan pekat på några skevhet och misstag. Också i detaljer går det att påvisa underligheter. Jag har t. ex. inte låtit mig övertyga av förf:s påstående, att Viktor Rydbergs dikt Drömliv ger röst åt Boströms filosofi (s. 62), snarare tror jag då på Kants eller Schellings. Inte heller kan Schopenhauer sägas vara den ende filosof (s. 277) som Hjalmar Söderberg citerar och beundrar. Nietzsche, Vitalis Norström och Kierkegaard är minst lika viktiga. Och uppgiften att John Landquist utövat ett större inflytande i svensk litteratur än Fredrik Böök (s. 289) tål att diskutera. Men sådana fel och brister kan knappast undanskymmas

värdet i Battails framställning. När förf. redogör för sin läsning av Höjer, Geijer, Biberg, Grubbe, Boström, Sahlén, Wikner, Burman m. fl. frågar man sig, om han inte egentligen bestämt oss den första svenska filosofihistorien av format – därmed inget ont sagt om Axel Nyblaeus, Erik Ryding eller Kurt Reinhold Geijer. Hans förtrogenhet med svensk skönlitteratur och svenskt idéliv är beundransvärd. Och beundran minskar inte, när man observerar hur ofta han tränger bakom handböckernas halvsnanning för att själv bilda sig en uppfattning om primärmaterialiet, ibland både otryckt och otillgängligt sådant i handskrifts-avdelningarna vid våra universitetsbibliotek eller i andra arkiv. Därtill kommer att förf. uppvisar en kritisk och klok attityd, som gör hans brotning med problemen intellektuellt fängslande.

Min viktigaste anmärkning mot boken är att den möjligen blivit alltför omfattande. Bergson i Sverige är trots allt ett tämligen begränsat ämne, som sannolikt skulle kunna skildras på betydligt mindre utrymme. En viss böjelse för mångordig retorik kan man sålunda inte frångått Battail, särskilt introduktioner och sammanfattningar blir en smula skrymmande. Men denna och andra invändningar förstummas, det skall villigt medges, vid sammanhängande läsning, därför att framställningskonsten bärs upp av en så stor intellektuell vitalitet. Inte på länge vet jag mig ha läst en bok som stimulerat mig så mycket och som lärt mig mer. Förmodligen tillgriper jag inga överord, om jag betecknar Battails arbete som ett av de mest betydande som framkommit i vårt ämne på många år.

Thure Stenström

O. E.: *Rabbe Enckell i Borgå. En kommentar till hans sena diktning.* Schildts. Tr. Hangö 1978.

Den anspråkslösa författarsigneringen O. E. står för Rabbe Enckells tre år äldre broder Olof Enckell, f. d. litteraturprofessor i Helsingfors och betydelsefull uttolkare av den finlandssvenska modernismen. Sin vetenskapliga forskning i detta ämne inledde han under 40-talets senare del med sina böcker om Diktonius, Edith Södergran och Hagar Olsson, och han har senare fortsatt med en lång utredning om tidskriften Quosego och gruppen kring denna. Nu vill han alltså kasta klagörande ljus över den senare delen av Rabbe Enckells dikt och liv, den del som utspelade sig under tiden i Borgå dit han flyttade 1960.

Det är fråga om en volym på 85 sidor. Upphovsmannen ger ingen kronologiskt upplagd redogörelse för broderns omkring tio år långa Borgåvistelse. I blickfältet placeras i stället den vid 1960-talets mitt utkomna diktsamlingen »det är dags», och från detta centrum riktas sedan uppmärksamheten mot decenniet i dess helhet. Det är ett decennium som kom att markera en ofrånkomlig omvälvning i Rabbe Enckells litterära position, något som i sin tur fick direkta följdverkningar vad gäller författarskapets utformning. Som representant för den finlandssvenska 20-talsmodernismen kom han att i mångt och mycket stå i debattens centrum, en debatt som vid tiden för »det är dags» fick en ofta inflammerad karaktär. Konfrontationen med den unga radikala generationen såväl som den tilltagande åldern ledde till ett depressivt själsläge som han på